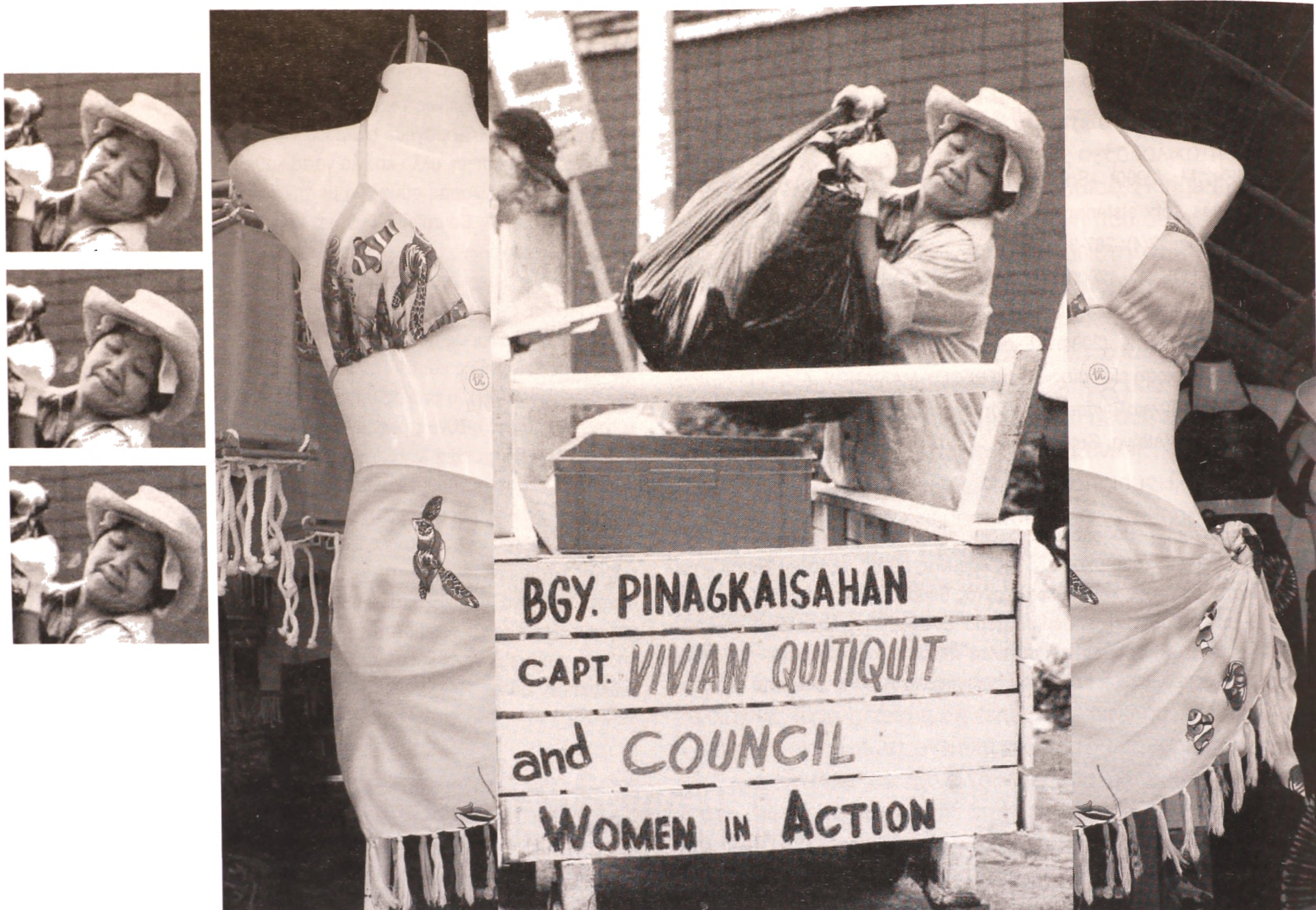

ΕΚΕΙ ΗΡΩΙΔΑ, ΕΔΩ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΑ: ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΤΟΠΑΛΗ

Η Πηνελόπη Τοπάλη διδάσκει ανθρωπολογία της μετανάστευσης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρήσω να παρουσιάσω το ζήτημα της φιλιππινέζικης μετανάστευσης, με ιδιαίτερη έμφαση στα έμφυλα και εργασιακά χαρακτηριστικά των Φιλιππινέζων μεταναστών. Συγκεκριμένα, θα εστιάσω στο συσχετισμό της κυριαρχίας των γυναικών στην μεταναστευτική ροή από τις Φιλιππίνες με την κυριαρχία των γυναικών σε συγκεκριμένους εργασιακούς τομείς, και ειδικά στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας, ενώ ταυτόχρονα θα επιχειρήσω να δώσω μία εικόνα του παραπάνω τοπίου στην Ελλάδα. Ακολούθως, θα παρουσιάσω τους ιθαγενείς λόγους (όπως αυτοί αποτυπώνονται στον Τύπο) μέσα από τους οποίους η χώρα υποδοχής (Ελλάδα) και η χώρα αποστολής (Φιλιππίνες) επιλέγουν και συμβολοποιούν τα εθνοτικά, εργασιακά και έμφυλα χαρακτηριστικά των Φιλιππινέζων γυναικών με χρήση των όρων «φιλιππινέζα» και «ηρωίδα» [heroine], αντίστοιχα. Η παρουσίαση των παραπάνω μορφών δημόσιου λόγου (δημοσιογράφων, αλλά και πολιτικών και θρησκευτικών ηγετών) θα αναδείξει κάποιες διακριτές και πολιτισμικά ορισμένες χρήσεις και εννοιολογήσεις των γενικότερων (αριθμητικών) έμφυλων, εθνοτικών και εργασιακών χαρακτηριστικών της φιλιππινέζικης μετανάστευσης σε τοπικό επίπεδο, τόσο από την κοινωνία υποδοχής όσο και από την

κοινωνία αποστολής¹ διαμορφώνοντας ένα επιπλέον πλαίσιο μελέτης του μεταναστευτικού φαινομένου.

Οι πολλαπλές χρήσεις της οικονομικής μετανάστευσης από την κοινωνία υποδοχής αποτελούν παραδοσιακούς τρόπους εστίασης του ενδιαφέροντος των μελετητών μεταναστευτικών φαινομένων. Η τοποθέτηση των μεταναστευτικών ομάδων στο τελευταίο σκαλοπάτι της επαγγελματικής σκάλας της κοινωνίας υποδοχής και η σύνδεσή τους με μία σειρά λόγων που τονίζουν τις πολιτισμικές διαφορές του ιθαγενούς και του μεταναστευτικού πληθυσμού αποτελούν κοινές παραδοχές σήμερα. Δύο προσεγγίσεις ξεχωρίζουν και αποκτούν σημασία λόγω της έμφασης που δίνουν στο ζήτημα των εθνικών και άλλων χαρακτηριστικών της μεταναστευτικής ομάδας: η πρώτη, πρεσβεύει ότι η χρήση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού αποτελεί αξία, ή θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, ένα σύμβολο για την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα στο σύνολό της, ενώ η δεύτερη, υιοθετεί την άποψη πως η απασχόληση των διαφορετικών εθνικά μεταναστών οδηγεί σε ρητορικά σχήματα μέσα από τα οποία τα στρώματα των εργοδοτών τοποθετούνται *απέναντι και σε διάκριση* με εκείνα των ιθαγενών εργαζομένων.

Το υλικό που θα παρουσιαστεί παρακάτω υποστηρίζει και προτείνει την συμπερίληψη αυτών των δύο προσεγγίσεων σε ένα ευρύτερο ενιαίο ερμηνευτικό μοντέλο μέσα στο οποίο η μεταναστευτική ομάδα καθίσταται ένα *πολλαπλό* σύμβολο για την κοινωνία υποδοχής (αλλά και για την κοινωνία αποστολής). Μέσα από μία σειρά εθνικών, εργασιακών και έμφυλων κριτηρίων αναδεικνύονται λόγοι που επαναορίζουν τελικά τόσο τις σχέσεις της ιθαγενούς πολιτισμικής ομάδας στο σύνολό της (με εθνικούς όρους), όσο και συγκεκριμένες ιεραρχήσεις στο εσωτερικό της (με έμφυλους, ταξικούς, θρησκευτικούς, εργασιακούς όρους). Συγκεκριμένα, μέσα από το παράδειγμα της Ελλάδας, θαδειχθεί ότι η χρήση της έννοιας «φιλιπινέζα» στον αθηναϊκό τύπο διαμορφώνει μία ενιαία εικόνα της χώρας υποδοχής και της κυρίαρχης εθνικής ομάδας στο εσωτερικό της (Ελλήνων), ενώ παράλληλα εισηγείται μία ιεράρχηση των διαφορετικών στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας μέσα από την σύνδεση των Φιλιπινέζων οικιακών βοηθών με τα ανώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα της χώρας, αλλά και μέσα από τη σύνδεσή τους με οτιδήποτε 'γυναικείο', 'παθητικό', 'υποτελές'.

Επίσης, το παράδειγμα των Φιλιπινών, δείχνει πως μέσα από τη χρήση της έννοιας της 'ηρωίδας' διαμορφώνεται τόσο ένας ενιαίος, 'ηρωικός' εθνικός λόγος που μετασχηματίζει την υποτέλεια και την απαξίωση στην αξία της ταπεινότητας και της θυσίας, όσο και ένας λόγος που αναδεικνύει την εμπειρία των μεταναστριών γυναικών (που ανήκουν σε μικροαστικά και μεσοαστικά στρώματα) σε μοντέλο για τις γυναίκες κατωτέρων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων. Μέσα από την παραπάνω προσέγγιση χτίζεται ένα επιπλέον πλαίσιο για τη μελλοντική μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα, ένα πλαίσιο που συμπληρώνει το πολυεπίπεδο τοπίο των αντιφατικών αναφορών μέσα στο οποίο οι μετανάστες/τριες οργανώνουν τη δράση τους και βιώνουν την εμπειρία της μετανάστευσης.

Έμφυλες διαστάσεις της φιλιπινέζικης μετανάστευσης

Το 1974, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μάρκος στις Φιλιπίνες (1965-1986), ξεκίνησε για πρώτη φορά ένα κυβερνητικά ελεγχόμενο πρόγραμμα εξαγωγής εργατικού δυναμικού (Overseas Employment Program) που στόχευε στην ανάπτυξη της χώρας και την καταπολέμηση της ανεργίας στο εσωτερικό της. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός που είχαν ακολουθήσει οι μέχρι τότε κυβερνήσεις, αλλά και η κυβέρνηση Marcos που κατείχε εκείνη την περίοδο την εξουσία, είχε ως αποτέλεσμα τον τριπλασιασμό του εξωτερικού χρέους της χώρας από \$277.7 εκατομμύρια το 1961 (επί Macapagal) σε \$840.2 εκατομμύρια το 1969 (επί Marcos) και το τεράστιο άνοιγμα της χώρας σε ξένα κεφάλαια με αποτέλεσμα το 1971 μόνο το ένα τρίτο των αποδοτικότερων επιχειρήσεων της χώρας να ανήκει σε Φιλιπινέζους επενδυτές.² Το αποτέλεσμα της πολιτικής εξαγωγής εργατικού δυναμικού που ακολουθήθηκε τη δεκαετία του '70, ήταν μία πολυπληθής ροή οικονομικών μεταναστών από τις Φιλιπίνες προς τις Η.Π.Α. (και λιγότερο προς τον Καναδά). Η συγκέντρωση του μεταναστευτικού πληθυσμού στις Η.Π.Α. συνδέεται τόσο με τη μεταναστευτική μεταρρύθμιση του 1965 στις Η.Π.Α.² όσο και με τις ισχυρές πολιτισμικές, οικονομικές, στρατιωτικές, εκπαιδευτικές και πολιτικές διασυνδέσεις των δύο χωρών που χτίστηκαν από την εποχή της αμερικάνικης αποικιοκρατίας στις Φιλιπίνες (1898-1942).

Τη δεκαετία του '80 και τις αρχές της δεκαετίας του '90 εμφανίστηκε μία ροή φιλιπινέζικου μεταναστευτικού πληθυσμού προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής και ειδικά προς τη Σαουδική Αραβία, ενώ από τις χώρες της Ασίας προτεραιότητα είχαν το Hong Kong, η Ιαπωνία, και η Σιγκαπούρη. Μικρότερα ποσοστά απορρόφησε η Ευρώπη, η Αμερική, η Ωκεανία και η Αφρική. Την δεκαετία του '90, η μετανάστευση προς την Μέση Ανατολή διατηρήθηκε στα επίπεδα της προηγούμενης δεκαετίας ενώ αυξήθηκε η μετανάστευση προς τις χώρες της Ασίας και της Ευρώπης. Σήμερα, ο συνολικός αριθμός των Φιλιπινέζων μεταναστών παγκοσμίως δεν μπορεί να υπολογιστεί επακριβώς καθώς οι φιλιπινέζικες κυβερνητικές στατιστικές δεν περιλαμβάνουν στους υπολογισμούς τους τους μη καταγεγραμμένους μετανάστες που αφήνουν τη χώρα συνήθως με τουριστική βίζα. Πάντως τα επίσημα στοιχεία κάνουν λόγο για 1.4-1.5 εκατομμύρια Φιλιπινέζους μετανάστες στον κόσμο.⁴ Μη κυβερνητικές οργανώσεις αναφέρουν περίπου 130.000-150.000 Φιλιπινέζους μετανάστες στο Hong-Kong, 200.000 στην Ιταλία, 50.000 στην Ισπανία, 36.000 στη Σιγκαπούρη και 200.000 στη Μέση Ανατολή.⁵ Η Κύπρος, η Ιταλία, η Ισπανία, η Ελλάδα, η Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο είναι οι χώρες της Ευρώπης με τα μεγαλύτερα ποσοστά Φιλιπινέζων μεταναστών⁶ (Πίνακας 1). Οι εργασιακοί τομείς που φαίνονται να απορροφούν το κυρίως σώμα του φιλιπινέζικου μεταναστευτικού πληθυσμού είναι ο τομέας των ελεύθερων και επιστημονικών επαγγελματιών και κυρίως ο τομέας της παροχής υπηρεσιών όπου ειδικά από το 1992 μέχρι το 2002 παρουσιάζεται μία σταθερή συγκέντρωση των μεταναστών με ποσοστά της τάξης του 27.7%-34.01 (Πίνακας 2).

Το 1994, η Κεντρική Τράπεζα των Φιλιπινών [Central Bank of the Philippines] κατέγραψε εμβάσματα συνολικού

ποσού \$2.9 δις, ενώ εκείνα που προωθούνται μέσω άτυπων οδών υπολογίζονται στα \$6-\$7δις ετησίως.⁷ Η αποστολή μεγάλων χρηματικών ποσών στην οικογένεια υπαγορεύτηκε από κρατικές πολιτικές που επέβαλλαν, κατά τη δεκαετία του '80, την αποστολή εμβασμάτων που να αντιστοιχούν στο 50% (για οικιακές βοηθούς) έως το 80% (για ναυτικούς) των συνολικών αποδοχών του μετανάστη. Την δεκαετία που ακολούθησε επιχειρήθηκε η απόδοση κινήτρων, όπως φοιτητικά δάνεια, στεγαστικά προγράμματα, ιατρική ασφάλιση, πιστωτική βοήθεια για επιχειρηματικές δραστηριότητες, κλπ., σε εκείνους τους μετανάστες που επέλεγαν να στείλουν τα εμβάσματα τους μέσω των νόμιμων κρατικών οδών.⁸ Ταυτοχρόνως, όμως, θα πρέπει να σημειώσουμε πως η πρακτική αποστολής μεγάλων ποσών σε συγγενικά πρόσωπα στις Φιλιππίνες συνδέεται και με το μεγάλο αξιακό βάρος της οικογένειας στο φιλιππινέζικο συμπεριέχον και τους δεσμούς χρέους μεταξύ κορών και γονιών⁹ όπως, επίσης, και με την έμφυλη ταυτότητα της πλειοψηφίας των Φιλιππινέζων μεταναστών.

Από τη δεκαετία του '80 και μετά, παρουσιάζεται μία σημαντική αλλαγή στην μορφή της φιλιππινέζικης μετανάστευσης ως προς τα έμφυλα χαρακτηριστικά της. Την μέχρι τότε κατεξοχήν ανδρική μετανάστευση προς τις Η.Π.Α. και την Μέση Ανατολή ακολουθεί ένα γυναικείο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις χώρες της Ασίας (π.χ. Ιαπωνία, Hong Kong, Σιγκαπούρη), των Η.Π.Α. και της Ευρώπης.¹⁰ Επιπλέον, τη δεκαετία του '90 οι

γυναίκες που εργάζονται στο εξωτερικό αποτελούν μεγαλύτερο ποσοστό (41%) από εκείνες που εργάζονται στο εσωτερικό των Φιλιππίνων (36%). Πάνω από το 80% αυτών των μεταναστριών απασχολούνται στον τομέα ή παροχής υπηρεσιών στην Ευρώπη, την Ασία, τη Μέση Ανατολή και τις Η.Π.Α. (Πίνακας 3). Στον ευρωπαϊκό χώρο, οι Φιλιππινέζες μετανάστριες εμφανίζουν μεγάλα ποσοστά απασχόλησης στον νοσοκομειακό και στον ξενοδοχειακό τομέα (Ιρλανδία, Μεγάλη Βρετανία, Γερμανία) στη Βόρεια Ευρώπη, και στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας στη Νότια Ευρώπη (Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα).¹¹ Στις Η.Π.Α., σήμερα, η έμφυλη κατανομή των Φιλιππινέζων μεταναστών είναι ισομερής, με παρόμοιους αριθμούς αντρών και γυναικών μεταναστών, ενώ στην Ιαπωνία το 80% των Φιλιππινέζων μεταναστών είναι γυναίκες, στο Hong Kong το 83.3%, και στη Σιγκαπούρη το 77.1%. Τη δεκαετία του '90, στην Ιταλία οι Φιλιππινέζες γυναίκες αποτελούν περίπου το 70% του φιλιππινέζικου πληθυσμού,¹² ενώ και στην Ελλάδα η συντριπτική πλειοψηφία της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας είναι γυναίκες. Συγκεκριμένα, υπολογίζεται ότι στα τέλη της δεκαετίας του '90 ένα ποσοστό 83% της συνολικής φιλιππινέζικης μετανάστευσης στην Ελλάδα είναι γυναίκες με τον συνολικό αριθμό των Φιλιππινέζων μεταναστών στη χώρα να κυμαίνεται από 30.000-60.000 άτομα.¹³ Η πρώτη εισροή ξένων εργατών από τις Φιλιππίνες στην Ελλάδα εντοπίζεται στις αρχές της δεκαετίας του 1970 με τον νόμιμο πληθυσμό να φτάνει τη δεκαετία του '90 τα 15.000 άτομα.¹⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΚΑΤΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΖΟΙ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΚΑΤΑ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟ (ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
ΕΥΡΩΠΗ	26.422	30.707	39.296	43.019	45.363	37.981
Κύπρος	941	1.168	1.500	1.548	1.836	1.637
Ελλάδα	593	2.145	1.618	1.402	1.819	1.880
Ιταλία	20.233	21.673	26.386	21.641	20.034	12.175
Ισπανία	1.940	1.557	1.913	1.783	1.751	1.258
Ιρλανδία	18	126	793	3.734	4.507	5.643
Ην. Βασιλ.	502	1.918	4.867	10.720	13.655	13.698

Πηγή: Philippine Overseas Employment Administration

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΚΑΤΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΝΕΟΠΡΟΣΛΗΦΘΕΝΤΕΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

	1992	1994	1996	1998	2000	2002
Ελεύθερα και Επιστημονικά επαγγέλματα	72.230	73.705	36.055	55.486	78.685	100.585
Ανώτατο διοικ. προσωπικό	289	335	305	385	284	376
Υπάλληλοι γραφείου	5.442	3.785	3.169	2.897	2.367	4.039
Έμποροι και πωλητές	2.701	2.203	1.938	2.514	2.083	3.069
Εργαζόμενοι στις υπηρεσίες	82.426	90.755	84.745	80.675	91.206	98.007
Εργαζόμενοι στη γεωργία	2.020	1.268	822	388	526	617
Τεχνίτες και χειρώνακτες εργάτες	95.415	86.798	75.683	75.078	57.807	69.883

Πηγή: Philippine Overseas Employment Administration

	1992	1994	1996	1998	2000	2002
Ελεύθερα και Επιστημονικά Επαγγέλματα	54.256(75)	57.647(78)	24.238 (67)	41.640(75)	50.677(81)	85.617(85)
Ανώτατο διοικ. προσωπικό	47(16)	69(21)	64 (21)	80(21)	76(27)	129(34)
Υπάλληλοι γραφείου	1.510(28)	1.196 (32)	1.231(39)	1.314 (45)	1.00(42)	2.531(63)
Έμποροι και πωλητές	1.39 (38)	802 (36)	725 (37)	1.121(45)	949(46)	1.464(48)
Εργαζόμενοι στις υπηρεσίες	67.943(82)	79.860(88)	76.765(91)	73.048(91)	83.794(92)	88.669(90)
Εργαζόμενοι στη γεωργία	27(1)	29(2)	19(2)	13(3)	6(1)	16(3)
Τεχνίτες και χειρώνακτες εργάτες	536(5)	13.895(16)	8.174(11)	15.879(21)	16.428(28)	20.407(29)

Πηγή: Philippine Overseas Employment Administration

Αν η φιλιππινέζικη μετανάστευση στην Ελλάδα και αλλού, είναι μία μετανάστευση 'γένους θηλυκού' – παρέχοντας ένα ακόμη παράδειγμα γυναικείας μετανάστευσης που δεν έχει τη μορφή της δευτερεύουσας, και εξαρτημένης προς την ανδρική. Το ίδιο συμβαίνει και με την κύρια απασχόληση των Φιλιππινέζων γυναικών, την έμμισθη οικιακή εργασία που στην Ελλάδα και στα περισσότερα μέρη του κόσμου θεωρείται μία 'γυναικεία' εργασία. Αμέσως παρακάτω, θα παρουσιάσω τις έμφυλες διαστάσεις της έμμισθης οικιακής εργασίας αλλά και τις πολλαπλές συνδέσεις της με την εθνοτική, και ευρύτερα μεταναστευτική, ταυτότητα των απασχολούμενων γυναικών. Μέσα από τις διασυνδέσεις αυτές οι μετανάστριες γυναίκες 'καθίστανται' τα πλέον κατάλληλα άτομα για αυτού του τύπου την εργασία. Κατά αυτόν τον τρόπο, μία ολόκληρη εθνοτική ομάδα γυναικών, οι Φιλιππινέζες μετανάστριες, προσλαμβάνονται ως μία κατηγορία πληθυσμού ταυτόσημη με την ίδια την έννοια της οικιακής εργασίας.

Έμφυλες και εθνοτικές διαστάσεις της οικιακής εργασίας

Στην Ευρώπη, στις δεκαετίες του 1980 και 1990 παρατηρήθηκε μία επικράτηση των γυναικών στη μετανάστευση ενώ η συντριπτική τους πλειοψηφία, περίπου ένα εκατομμύριο γυναίκες, απασχολούνταν στον τομέα της οικιακής εργασίας.¹⁵ Στην Ελλάδα, τόσο η έμμισθη όσο και η άμισθη οικιακή εργασία παραμένουν παραδοσιακά 'γυναικείες υποθέσεις'. Η διαφορά έγκειται στο ότι η έμμισθη οικιακή εργασία έχει σταδιακά μετατραπεί από εργασία εσωτερικών μεταναστριών σε εργασία μεταναστριών από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής. Η έμμισθη οικιακή εργασία σε οικιακούς χώρους της αθηναϊκής μεσαίας τάξης είναι ένας από τους τέσσερις κλάδους στους οποίους απασχολείται η πλειοψηφία των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, ενώ η έμμισθη οικιακή εργασία σε μεσοαστικές και μεγαλοαστικές οικιακές ομάδες είναι ο σχεδόν μοναδικός κλάδος απασχόλησης για τις Φιλιππινέζες μετανάστριες στην Ελλάδα με εντυπωσιακά ποσοστά που φτάνουν στο 85%.¹⁶

Οι ερευνήτριες της έμμισθης οικιακής εργασίας (γυναίκες στη συντριπτική τους πλειοψηφία) τόσο στο χώρο της κοινωνιολο-

γίας, όσο και της κοινωνικής ψυχολογίας και της ανθρωπολογίας, εντοπίζουν αυτή την έντονη κατά φύλο εξειδίκευση που χαρακτηρίζει την έμμισθη οικιακή εργασία, και τη σύνδεση της οικιακής εργασίας με τις γυναίκες στις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Ευρώπη¹⁷ και τη Λατινική Αμερική. Έτσι, η συντριπτική πλειοψηφία τους στην Ελλάδα μελετούν ή περιλαμβάνουν στη μελέτη τους γυναίκες οικιακές βοηθούς, δεδομένης της αριθμητικής τους κυριαρχίας στο επάγγελμα.¹⁸ Αντίθετα, καταγραφές σε χώρες της Αφρικής, στην αστεακή Ινδία και σε κάποιες αραβικές χώρες, δείχνουν ότι η πλειοψηφία των οικιακών βοηθών στα συγκεκριμένα μέρη ήταν και εξακολουθεί να είναι άντρες.¹⁹ Στην Ελλάδα, η έμμισθη οικιακή εργασία αποτελεί παραδοσιακά μία γυναικεία απασχόληση με την «ψυχοκόρη» τον 19ο αιώνα,²⁰ την «υπηρέτρια» στα μέσα του 20ού αιώνα και την «γυναίκα», ή «φιλιππινέζα» τη σημερινή περίοδο να αποτελούν τις κυρίαρχες –θηλυκού γένους– έννοιες μέσα από τις οποίες η ελληνική κοινωνία προσεγγίζει το συγκεκριμένο επάγγελμα.

Επιπρόσθετα, η έμμισθη οικιακή εργασία είναι σε πολλά μέρη του κόσμου «φυλετικοποιημένη» και προορίζεται για ομάδες διαφορετικής πολιτισμικής ταυτότητας. Στην Ινδία, τη Νότιο Αφρική, τις Η.Π.Α., και σε ευρωπαϊκές χώρες παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες μία 'γκετοποίηση' εθνοτικά υποτελών ομάδων στο συγκεκριμένο επάγγελμα.²¹ Το φαινόμενο αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι μελέτες πάνω στην οικιακή εργασία να εστιάζουν συχνότατα σε ομάδες μεταναστών και σε χώρες υποδοχής που συμβαίνει να είναι στην πλειοψηφία τους οικονομικά ισχυρά κράτη.²² Επιπλέον, η εθνοτική διαφορά αποτελεί, όχι μόνο σε επίπεδο σύστασης της ομάδας των οικιακών βοηθών αλλά και σε επίπεδο ρητορικής, το σημείο μέσα από το οποίο πολύ συχνά συγκροτούνται οι σχέσεις εργοδοτριών και οικιακών βοηθών. Η Hansen αναφέρει πως κατά την αποικιακή περίοδο στη Ζάμπια, η φυλή ήταν το χαρακτηριστικό εκείνο που χρησιμοποιόταν για να ορίσει τη διαφορά και την ιεραρχία μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, ενώ η Πετρονότη αναφέρει κάτι ανάλογο για την περίπτωση των Ερυθραίων μεταναστών στην Αθήνα. Στην περίπτωση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στην Ελλάδα, η φυλή δεν αποτελεί

σημαντικό στοιχείο διαμόρφωσης της σχέσης εργαζομένων και εργοδοτριών στον οικιακό χώρο παρά την ύπαρξη ενός ευρύτερου λόγου απόρριψης του διαφορετικού, του ξένου, του μετανάστη στη χώρα. Ο κυρίαρχος αυτός λόγος δεν είναι ομοιογενής αλλά παρουσιάζει διαφοροποιήσεις καθώς ο “ξένος” δεν είναι ένας αλλά ιεραρχείται με βάση τη θρησκευτική, τη γλωσσική του ταυτότητα, τη μόρφωσή του, το συγγενειακό το δίκτυο.²³ Τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας²⁴ δείχνουν ότι η πρόσληψη του μετανάστη εξαρτάται από το βαθμό ενσωμάτωσης και συνάφειάς του προς την ελληνική κοινωνία, και συγκεκριμένα από το αν είναι χριστιανός, αν έχει συγγενείς στη χώρα, αν μιλάει ελληνικά, αν έχει καλή εκπαίδευση, αν αποδέχεται την ελληνικό τρόπο ζωής. Οι Φιλιππινέζες μετανάστριες είναι χριστιανές, έχουν συγγενείς στη χώρα, είναι μορφωμένες αλλά δεν μιλούν ελληνικά ούτε αναπτύσσουν την κοινωνικότητά τους σε σχέση με τον ιθαγενή πληθυσμό. Παρόλα αυτά η γνώση της αγγλικής γλώσσας, ενός συμβόλου status για τους Έλληνες, όπως και το γεγονός ότι η κοινωνικότητά τους είναι σχετικά ‘αόρατη’ και ‘σιωπηλή’ και φαντάζει χαρωπή έως ‘παιδική’ στα μάτια του ελληνικού πληθυσμού, καθιστά την συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα μη απειλητική και περισσότερο αποδεκτή από άλλες μεταναστευτικές που συγκεντρώνονται στο επάγγελμα της οικιακής βοηθού (Αλβανίδες, Πολωνέζες, Ουκρανές, κλπ).

Αναπαραστάσεις των Φιλιππινέζων μεταναστριών στις Φιλιππίνες

Η μετανάστευση των Φιλιππινέζων γυναικών σε όλο τον κόσμο έχει οδηγήσει τις κυβερνήσεις των Φιλιππίνων στη διαμόρφωση της εθνικής αναπαράστασης της ‘ηρωίδας’ μετανάστριας που στηρίζει με τον ιδρώτα της τόσο την οικογένειά της όσο και την πατρίδα της.

Η αναπαράσταση αυτή άρχισε να υφαίνεται πολύ νωρίτερα από αμερικανούς αξιωματούχους της αποικιακής περιόδου που προέβαλλαν τις Φιλιππινέζες γυναίκες ως τους στυλοβάτες της κοινωνίας. «Η Φιλιππινέζα γυναίκα είναι ο καλύτερος ‘άντρας’ στις Φιλιππίνες. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είναι μία μεγάλη δύναμη στην προσπάθεια ανοικοδόμησης», δήλωνε το 1921 ο αμερικανός κυβερνήτης Leonard Wood²⁵ σφυρηλατώντας μία εικόνα που επρόκειτο να έχει διαχρονική ισχύ. Οι πρόεδροι των Φιλιππίνων, ο ένας μετά τον άλλο αναγόρευσαν τις Φιλιππινέζες μετανάστριες σε ‘ηρωίδες’ του έθνους. Πρώτος ο Ferdinand Marcos το 1983 έκανε λόγο για τις ‘νέες ηρωίδες’, ενώ η Cory Aquino το 1988 απευθυνόμενη σε μία ομάδα Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στο Hong Kong άρχισε την ομιλία της λέγοντας «εσείς είστε οι νέες ηρωίδες». Τέλος, λίγα χρόνια αργότερα, ο επόμενος πρόεδρος των Φιλιππίνων Fidel Ramos μίλησε για τις νέες ηρωίδες ως «τη καλύτερη συμβολή [των Φιλιππίνων] σε αυτό τον κόσμο» που βοηθούν τη μητέρα-πατρίδα υποφέροντας όλες τις δυσκολίες για να στείλουν τα δολλάρια τους στις οικογένειές τους²⁶.

Οι μετανάστριες οικιακές βοηθοί αποτελούν όχι μόνο τις νέες ηρωίδες του φιλιππινέζικου έθνους αλλά και τις πρώτες γυναικείες ηρωικές μορφές στην ιστορία του. Ως πρώτη –ανδρική– ηρωική φιγούρα στη φιλιππινέζικη ιστορία προβάλ-

λει ο Jose Rizal, ο πιο διάσημος Φιλιππινέζος εθνικιστής και διανοούμενος του 19ου αιώνα,²⁷ που δημιούργησε το όραμα ουτοπικών κοινοτήτων θα κυριαρχούσε το ήθος της αμοιβαίας φροντίδας, των αμοιβαίων υποχρεώσεων και της ανταλλαγής συμπόνιας. Το όραμα αυτό αντλούσε από δημοφιλείς αφηγήσεις του μαρτυρίου του Χριστού (*Pasyon*) κατά τον 18ο αιώνα. Οι εικόνες του Rizal (που οδήγησε στην επανάσταση κατά των Ισπανών) και του Χριστού (που οδήγησε σε μία ευρύτερη ηθική επανάσταση) επανέρχονται με τα γεγονότα της δολοφονίας του Ninoy Aquino το 1983 (που οδήγησαν στην εξέγερση της People Power Revolt και την πτώση της δικτατορίας του Marcos το 1986): το κοινό σημείο όλων είναι οι αθώες ζωές τους που ταπεινώνονται και εξευτελίζονται στα χέρια ξένων δυνάμεων. Την ίδια εποχή, οι Φιλιππινέζες μετανάστριες οικιακές βοηθοί, βιώνοντας το μαρτύριο και τη θυσία, αναδεικνύονται στις νέες ‘ηρωικές’ μορφές του έθνους.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της εκτέλεσης μιας Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού στην Σιγκαπούρη, της Flor Contemplacion (για τον φόνο μιας άλλης Φιλιππινέζας και του παιδιού της εργοδότριάς της) που προκάλεσε μεγάλες ταραχές στην Φιλιππινέζικη κοινωνία στις αρχές του ’90, με πολυπληθείς διαδηλώσεις και εκτενή άρθρα που την προέβαλλαν ως ηρωίδα η οποία μαρτύρησε και θυσιάστηκε για την οικογένειά της σε μία ξένη χώρα. Οι μετανάστριες οικιακές βοηθοί, οι νέες ‘ηρωίδες’ του Φιλιππινέζικου έθνους διαμορφώνουν –σύμφωνα με τον ιστορικό των Φιλιππίνων Rafael– ένα εθνικό ήθος που βασίζεται στην συμπόνια (*pity*) και την φροντίδα. Στο πλαίσιο αυτό κινούνται και οι –κατά εποχές– ισχυρές ‘κυρίες’ της χώρας από την Imelda Marcos μέχρι την Cory Aquino που, παράλληλα με τον ηρωισμό και την συνειδητοποίηση των Φιλιππινέζων γυναικών, προώθησαν και την υποτελή εικόνα τους ως μητέρων και συζύγων. Η νέα πολιτική κουλτούρα που διαμορφώθηκε με αυτό τον τρόπο δεν πρότεινε πλέον την κατάργηση της εξωτερικής εξάρτησης αλλά μία νέα κοινωνική ευταξία και μορφές ανισότητας που θα βασίζονται στην συμπόνια και τον αμοιβαίο σεβασμό.²⁸

Επιπλέον, ο λόγος της ‘ηρωίδας’ μετανάστριας συνδέεται με το υψηλό status που απολαμβάνουν οι Φιλιππινέζες μετανάστριες στη χώρα τους λόγω της εκπαίδευσής τους, της μεσοαστικής τους προέλευσης, και της κάλυψης του χρέους φροντίδας προς την οικογένεια, ενώ ταυτοχρόνως συνδέεται με το status που αυτές οι γυναίκες καταφέρνουν να αποδώσουν στις οικογένειές τους λόγω της δυνατότητας παροχής υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης στα παιδιά τους και λόγω των υψηλών καταναλωτικών τους δυνατοτήτων. Λόγω των παραπάνω ιδιοτήτων οι Φιλιππινέζες μετανάστριες καθίστανται πρότυπα προς μίμηση και η μεταναστευτική και εργασιακή τους εμπειρία ιδανικά μοντέλα για τις επερχόμενες γενιές αλλά και για τα κατώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα. Οι τάσεις αυτές αποτυπώνονται στις αναφορές αξιωματούχων των Φιλιππίνων όπου οι Φιλιππινέζες μετανάστριες εξεικονίζουν την επαγγελματική επιτυχία, η εμπειρία τους στο εξωτερικό καθίσταται το όνειρο της νέας γενιάς, ενώ ταυτοχρόνως λειτουργούν ως φορείς αλλαγής ή εκμοντερνισμού ‘διαχέοντας’ τις αποκτηθείσες γνώσεις τους στον ιθαγενή πληθυσμό.²⁹

Μέσω της αναπαράστασης της 'ηρωίδας' Φιλιππινέζας μετανάστριας, μεταπλάθεται η βαριά ρητορική του εθνικού εξευτελισμού, αποτέλεσμα της πρακτικής εξαγωγής νεαρών γυναικών για απασχόληση σε επαγγέλματα χαμηλού status (οικιακή εργασία). Η έμμισθη οικιακή εργασία (όπως και ο τομέας της διασκέδασης) θεωρείται ένας κατεξοχήν χώρος όπου το γυναικείο σώμα καθίσταται αντικείμενο ή οικιακό αντικείμενο και κατά συνέπεια περισσότερο ευάλωτο στην κακομεταχείριση των εργοδοτών. Ενώ η ρητορική της 'ηρωίδας' δεν αποσιωπά την εργασιακή ταυτότητα των υποκειμένων, την μετασχηματίζει μέσα από τα θρησκευτικά θέματα του 'πάθους' και της 'θυσίας'³⁰ σε κάτι θετικό, κάτι επιθυμητό. Σε άλλες περιπτώσεις, ο μετασχηματισμός αυτός δεν ολοκληρώνεται με επιτυχία και οι λόγοι της 'ηρωίδας', και της 'οικιακής βοηθού' συνυπάρχουν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο και με αντιθετικό πρόσημο.

Παράδειγμα αποτελούν τα όσα διαδραματίστηκαν στην Ελλάδα το 1998 με αφορμή το ζήτημα συγκεκριμένων λημμάτων του λεξικού Μπαμπινιώτη που θεωρήθηκαν πως θίγουν είτε εθντικές ομάδες (Πόντιοι), είτε ομάδες φιλάθλων (ΠΑΟΚ), είτε τέλος εθνικές ομάδες (Φιλιππινέζοι). Το λήμμα «Φιλιππινέζα» του λεξικού, όπου ο κ. Μπαμπινιώτης ανέφερε τη χρήση του όρου ως μεταφοράς για τις οικιακές βοηθούς, αλλά και για άτομα που επιτελούν ασήμαντες εργασίες, πυροδότησε αντιδράσεις από την πλευρά της φιλιππινέζικης πρεσβείας. Ο Φιλιππινέζος πρεσβευτής Ν. Μπαζίλιο προέβη σε διάβημα στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών υποστηρίζοντας ότι ο παραπάνω χαρακτηρισμός αποτελεί «προσβολή της αξιοπρέπειας» των γυναικών της χώρας του που για την κυβέρνηση της Μανίλας θεωρούνται «σύγχρονες ηρωίδες», αφού με τα εμβάσματά τους, τα οποία ξεπέρασαν τα 7 δις. δολάρια το 1997, ενισχύουν την οικονομία της χώρας. Ο πρεσβευτής, αφαιρώντας από το περιεχόμενο της έννοιας 'ηρωίδα' το κομμάτι της εργασιακής εμπειρίας και την λογική της θυσίας που το συνοδεύει, τόνισε ακόμα πως οι «γυναίκες μας [στις Φιλιππίνες...] έχουν καταλάβει τα σημαντικότερα αξιώματα, στην προεδρία της χώρας, στο Κογκρέσο, στον επιχειρηματικό κόσμο και στην παιδεία, επιτεύγματα ίσως πολύ πιο σημαντικά από εκείνα του συντάκτη του Λεξικού».³¹

Η αντίδραση των φιλιππινέζικων διπλωματικών κύκλων, πυροδότησε με τη σειρά της αντιδράσεις στο εσωτερικό ομάδων Φιλιππινέζων, οι οποίες φαίνεται πως δε συνιστούν ένα συμπαγές σώμα ή μία «φιλιππινέζικη κοινότητα». Έντονα αντέδρασε ο πρόεδρος του φιλιππινέζικου συλλόγου KASAPI-HELLAS ο οποίος με αφορμή το λήμμα του λεξικού Μπαμπινιώτη δήλωσε πως η Φιλιππινέζα γυναίκα ως συνώνυμο της οικιακής βοηθού στην Ελλάδα αποτελεί μία πραγματικότητα, και τοποθέτησε το πρόβλημα στην ίδια την φιλιππινέζικη μετανάστευση και στην ανεργία που μαστίζει τις Φιλιππίνες και όχι στο είδος εργασίας που ασκούν οι μετανάστριες στην Ελλάδα και σε άλλα μέρη του κόσμου. Η μόνη ένσταση επί του ορισμού του λήμματος ήταν στο ότι η οικιακή εργασία αναφέρεται ως "non-essential task", ένα δηλαδή μη ουσιαστικό έργο, ενώ κατά τη γνώμη του είναι απολύτως σημαντικό καθώς οι επιχειρηματίες και τα μέλη του ελληνικού Κοινοβουλίου μόνο με τη βοήθεια των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών μπορούν να

επιδοθούν απερίσπαστοι στο έργο τους.³² Οι δύο επίσημοι εκφραστές πολιτικής άποψης στην Ελλάδα για λογαριασμό των φιλιππινέζων μεταναστριών, η φιλιππινέζικη πρεσβεία από τη μία, και το KASAPI από την άλλη, διαμορφώνουν μέσα από τις δηλώσεις τους διαφορετικές αναπαραστάσεις της Φιλιππινέζας μετανάστριας, απαξιώνοντας την εργασιακή της εμπειρία στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας στη μία περίπτωση, και αναβαθμίζοντάς την στη άλλη, μέσα όμως από την απαξίωση της ίδιας της μεταναστευτικής εμπειρίας.

Αναπαραστάσεις των Φιλιππινέζων μεταναστριών στην Ελλάδα

Στο κομμάτι αυτό θα εστιάσω στην κυρίαρχη ρητορική για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς όπως αυτή συγκροτείται στην Ελλάδα μέσα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και ειδικά τον Τύπο. Η απουσία ενδιαφέροντος και άρθρων στον ελληνικό Τύπο αναφορικά με το ζήτημα των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών, αλλά και της έμμισθης οικιακής εργασίας γενικότερα, συνυπάρχει με ένα πλήθος αναφορών στις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς όπου ο όρος "φιλιππινέζα" αποτελεί κυρίαρχη μεταφορά για μία σειρά σχέσεων, συμπεριφορών και ιδιοτήτων.³³ Υπάρχει η «φιλιππινέζα» των ελίτ στρωμάτων, των βορείων προαστίων και των επαύλεων, αλλά και η «φιλιππινέζα» των μεσοαστών που επιθυμούν κοινωνική αναρρίχηση και καταναλώνουν ανθρώπους και τοπία που θα τους την παρέχουν (Φιλιππινέζες, Μύκονο, κλπ). Υπάρχει η «φιλιππινέζα» νταντά, η "ξένη" νταντά, που φαίνεται να θέτει σε κίνδυνο τόσο την ιθαγενή μητρότητα, όσο και την ιστορική συνείδηση των Ελλήνων. Τέλος, υπάρχει η «φιλιππινέζα» οικιακή βοηθός (ή "δούλα", ή "υπηρέτρια"), η «φιλιππινέζα» που χαμογελάει και σκύβει το κεφάλι στο αφεντικό της, η εκπρόσωπος της παθητικής και υποτελούς Ανατολής, της θηλυκής Ανατολής που υποχωρεί μπροστά στην στιβαρή, ανδρική δύναμη της Δύσης.

Μία διαδεδομένη χρήση του όρου «φιλιππινέζα» στην Ελλάδα συνδέεται με την Φιλιππινέζα μετανάστρια-οικιακή βοηθό ως ενδείκτη πλούτου, ανώτερης κοινωνικής θέσης, και πολιτικού προσανατολισμού. Αναφέρομαι στην συχνή χρήση του όρου «φιλιππινέζα» στον ελληνικό τύπο ως σύμβολο status για ανθρώπους από τα ανώτερα ή μεσαία κοινωνικά στρώματα της Ελλάδας. Η απασχόληση Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών τη δεκαετία του '80 (όταν πρωτοεμφανίζονται σε σημαντικά νούμερα στην Ελλάδα) σε οικιακούς χώρους υψηλών κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων, η live-in απασχόλησή τους, όπως και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (ασιατική φυσιογνωμία, γνώση και ομιλία μόνο της αγγλικής γλώσσας και όχι ελληνικών, τρόποι συμπεριφοράς που στην Ελλάδα προσλαμβάνονται ως 'ευγενικοί') οδηγεί στη συνέχεια σε μία ταύτιση της συγκεκριμένης εθνοτικής και επαγγελματικής ομάδας με την ελίτ της ελληνικής κοινωνίας και με ό,τι αυτή συμβολίζει (αυταρχισμός, πλούτος, καπιταλισμός). Εδώ, αναφορές στην «φιλιππινέζα» είτε αφορούν δημόσια πρόσωπα της χώρας είτε γενικότερα τα ανώτερα στρώματά της. Για παράδειγμα, στη συνεδρίαση της διυπουργικής επιτροπής για τους Ολυμπιακούς αγώνες σχολιάζεται η αρχική συμπεριφορά της προέδρου του 'Αθήνα 2004' Γ. Αγγελοπούλου ως ανά-

λογη αυτής που έχει προς τις Φιλιππινέζες οικιακές της βοηθούς: «Η αλαζονεία της φίλης μου της Γιάννας, που αντιμετώπιζε τους υπουργούς όπως και τις ...Φιλιππινέζες της, είχε εξανεμισθεί [...]. Να δούμε αν η Γιάννα θα αποδεχθεί αυτό το νέο ρόλο της ως πειθήνια ... “νοικοκυρούλα”».³⁴ Αν η Γ. Αγγελοπούλου ψέγεται όχι για την αυτονόητη απασχόληση Φιλιππινέζας οικιακής βοηθού (αφού είναι μέλος ανώτερων στρωμάτων), ούτε για την επίσης αυτονόητη αυταρχική συμπεριφορά απέναντί της, αλλά για τη μεταφορά αυτού του τύπου σχέσης εκτός οικιακού χώρου, ο μουσικοσυνθέτης Δ. Σαββόπουλος εγκωμιάζεται για την εξισωτική σχέση του με τη οικιακή του βοηθό αφού «[θ]α σηκωθεί να χορέψει τσικ-του-τσικ με τη Φιλιππινέζα του, θα κεράσει σφηνάκια το κοινό, θα σχολιάσει μουσικά την ίδια του τη ‘Συννεφούλα’[...].».³⁵ Τόσο ο Σαββόπουλος όσο και η Αγγελοπούλου απασχολούν Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς ως μέλη μίας συγκεκριμένης κοινωνικοοικονομικής ομάδας ανθρώπων. Διακρίνονται, όμως, μεταξύ τους και αποκτούν ή επιβεβαιώνουν ένα συγκεκριμένο πολιτικό στίγμα μέσω της (υποτιθέμενης) συμπεριφοράς τους προς τις Φιλιππινέζες γυναίκες: η Αγγελοπούλου δηλώνει τον φιλελεύθερο και συντηρητικό προσανατολισμό της μέσα από έναν υποβιβασμό της οικιακής της βοηθού, ο Σαββόπουλος επιβεβαιώνει το αριστερό προφίλ του επιτυγχάνοντας μέσα από ένα χορό την εξίσωσή του με την οικιακή βοηθό.

Σε άλλες περιπτώσεις, η έννοια «φιλιππινέζα» χρωματίζει όχι μόνο άτομα αλλά και ολόκληρες ομάδες ίσως και κράτη. Συνέντευξη του βρετανού ιστορικού Μαρκ Μαζάουερ τελειώνει λέγοντας «Πώς δεν είστε εύπορη χώρα; Αφού σχεδόν κάθε νοικοκυριό έχει και την Φιλιππινέζα του!», ενώ σε άλλο άρθρο «η άρχουσα τάξη [...] [π]λήττει στις πρύμνες των θαλαμηγών της, επιδίδεται στην μπιρίμπα, περιφρονεί τη Φιλιππινέζα της, έχει αναμμένη συνεχώς την τηλεόραση».³⁶ Παράλληλα, οι Φιλιππινέζες μετανάστριες εξισώνονται με εκείνες από την Ρωσία ή Ουκρανία αφού «[σ]τα καλά τα σπίτια έχουν όλοι Φιλιππινέζες, Ρωσίδες, Ουκρανές...». Η αναφορά στη Φιλιππινέζα οικιακή βοηθό, όχι ενός ατόμου, μιας οικογένειας, αλλά «της άρχουσας τάξης» διαμορφώνει έναν λόγο μέσα από τον οποίο παγιώνεται η «φιλιππινέζα» ως απόλυτο σύμβολο των ανώτερων κοινωνικά ελληνικών τάξεων.

Παράλληλα με τον λόγο που συνδέει την ύπαρξη οικιακών βοηθών από τις Φιλιππίνες με ανώτερα κοινωνικά στρώματα, εμφανίζεται ο λόγος που θεωρεί την Φιλιππινέζα μετανάστρια σύμβολο της χαμηλού status ομάδας των πρόσφατα πλουτισθέντων Ελλήνων, των αποκαλούμενων “νεόπλουτων”. Το πασχαλινό τοπίο των ομάδων αυτών τοποθετείται «στη Μύκονο, που ανακάλυψαν προσφάτως ή στην πολυτελή βίλα τους που έκτισαν, επίσης, προσφάτως. Και επειδή δεν είναι ρατσιστές έχουν προσλάβει Αλβανούς να γυρίζουν τις σούβλες, Φιλιππινέζες να σερβίρουν, και Ταϊλανδούς στην κουζίνα. Έθνικ κατάσταση....». Αλλού, δίνονται «οδηγίες χρήσης και κατάχρησης για όσους έχουν ακίνητα, σκάφος και ...φιλιππινέζα»³⁷ στο πλαίσιο ενός σχολιασμού της ολοένα και πιο διαδεδομένης πρακτικής της σύστασης off-shore εταιριών από μία νεοανερχόμενη ομάδα Ελλήνων που θέλει να συμμετέχει σε ένα συγκεκριμένο λάιφ-στάιλ.

Τέλος, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και άρθρο εφημερίδας όπου ο ρατσισμός σχολιάζεται όχι ως ένα ελληνικό εθνικό χαρακτηριστικό αλλά ως χαρακτηριστικό που εδρεύει και συντηρείται από συγκεκριμένες τάξεις της ελληνικής κοινωνίας, και συγκεκριμένα από τις ανώτερες τάξεις. Στις τάξεις αυτές «οι ξένοι είναι καλοί όταν είναι... Φιλιππινέζες πολλαπλών χρήσεων» ενώ οι «φιλιππινέζες» μετασχηματίζονται από σύμβολο status μίας τάξης σε σύμβολο μίας παθητικής, ταπεινωτικής συμπεριφοράς που είναι επιθυμητή από μία τάξη. Ακολουθώντας μία παρόμοια συλλογιστική, άρθρο της ίδιας εφημερίδας διαιρεί την Ελλάδα στους καπιταλιστές και στο λαό με τις μη κομμουνιστικές δυνάμεις της χώρας να συνιστούν τις «Φιλιππινέζες του καπιταλισμού και [τις] παραδουλεύτρες του δικομματισμού» και τους υπέρμαχους του λαού να διατηρούν τις αποστάσεις τους από ό,τι υποτελές και παθητικό συμβολίζει η οικιακή εργασία και η εθνική ταυτότητα των Φιλιππινέζων μεταναστών. Τελικά οι Έλληνες συνολικά ως εθνική ομάδα καταλήγουν να μετατραπούν μέσα από την πολιτική συγκεκριμένων μη κομμουνιστικών κυβερνήσεων σε «σύγχρονους κιστήδες με την ψυχολογία του δουλοπάροικου και της Φιλιππινέζας».³⁸

Στις παραπάνω αναφορές, η έννοια της «φιλιππινέζας» αναφέρεται τόσο στο εθνικό background, όσο και στην εργασιακή και έμφυλη ταυτότητα των φιλιππινέζων γυναικών χρωματίζοντάς τα αρνητικά και διαμορφώνοντας μία έμφυλη, ταξική, εθνική ανισότητα μεταξύ των μελών της κοινωνίας υποδοχής και των μελών της κοινωνίας αποστολής της μεταναστευτικής ομάδας, αλλά και μεταξύ των διαφορετικών ταξικών διαστρωματώσεων στο εσωτερικό της χώρας.

Διαφορετικές χρήσεις του όρου «φιλιππινέζα» προκύπτουν επίσης μέσα από περιγραφές των νέων σχέσεων που διαμορφώνονται μεταξύ γονιών και παιδιών που μεγαλώνουν ή ενδέχεται να μεγαλώσουν με νταντάδες. Εδώ, η «φιλιππινέζα» δεν αποτελεί συνώνυμο της οικιακής βοηθού (γενικώς) αλλά της baby-sitter. Σε άρθρο που σχολιάζει την απουσία μνήμης του μεταναστευτικού παρελθόντος του ελληνικού λαού, και τις ρατσιστικές του διαθέσεις αναφέρεται πως «[α]ν δεν σας θυμίζουν κάτι αυτές οι ιστορίες είναι γιατί φροντίσαμε και τις ξεχάσαμε γρήγορα. Δεν τις διηγηθήκαμε στα παιδιά μας, αυτά που μεγάλωσαν με μπέιμπι σίτερ Φιλιππινέζα και παραδουλεύτρα Αλβανίδα».³⁹ Η «φιλιππινέζα νταντά» γίνεται μαζί με την ολιγωρία των γονιών, ο λόγος απώλειας μίας μορφής ιστορικής μνήμης, ενώ ταυτοχρόνως ο συγγραφέας στην προσπάθειά του να προτείνει μία λύση στο πρόβλημα του ρατσισμού μέσα από τη γνώση του παρελθόντος, υιοθετεί έναν κυρίαρχο ρατσιστικό. Στο πεδίο της εθνικής συνείδησης αλλά από μία διαφορετική σκοπιά τοποθετούνται και οι δηλώσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών κ. Χριστοδούλου, στις οποίες οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί είναι υπεύθυνες για την απώλεια της ελληνορθόδοξης αγωγής στα Ελληνόπουλα: «Η Εκκλησία θα πρέπει να δημιουργήσει βρεφονηπιακούς σταθμούς, ώστε τα εργαζόμενα ζευγάρια να αφήνουν σε σωστά χέρια τα παιδιά τους. Γιατί στις περιπτώσεις εκείνες που δεν υπάρχει κάποιος συγγενής να τα προσέχει, οι οικογένειες αυτές ανα-

γκάζονται να προσλαμβάνουν Φιλιππινέζες και Πολωνέζες, οι οποίες δεν μπορούν να τους δώσουν την αγωγή που απαιτείται». Λίγο αργότερα, οι ρατσιστικοί τόνοι ανεβαίνουν: «Τα παιδιά μας τα μεγαλώνουν Φιλιππινέζες!» γι' αυτό «πρέπει να φτιάξουμε εμείς βρεφοκομεία και παιδικούς σταθμούς να αναλαμβάνουν τα παιδιά των Ελλήνων και όχι αλλόθρησκοι ξένοι...».⁴⁰ Το μοντέλο οικογένειας που προβάλλεται είναι ένα μοντέλο στο οποίο η σχέση μητέρας ή γονιών και παιδιού υποκαθίσταται με ασφάλεια από τη σχέση συγγενικών προσώπων και παιδιού. Η μόνη άλλη αποδεκτή σχέση στο πλαίσιο της οικογένειας είναι η σχέση της εκκλησίας με τα παιδιά (υπονοείται εδώ η ύπαρξη μιας μορφής πλασματικής συγγένειας μεταξύ τους που είναι κυρίαρχη στον λόγο της Ορθόδοξης Εκκλησίας⁴¹), καθώς αποτελεί εγγύηση της μη απώλειας της ελληνορθόδοξης ταυτότητας. Επίσης, ενδιαφέρον σημείο της δήλωσης του Αρχιεπισκόπου είναι η αναφορά σε δύο συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες, των Φιλιππινέζων, που αποτελούν σύμβολο ανώτερων κοινωνικά και μεσαίων –σε κάποιες περιπτώσεις– στρωμάτων, και των Πολωνέζων που αντιπροσωπεύουν μεσαία και χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (μαζί με τις Αλβανίδες, τις Βουλγάρους κ.ά.). Με τον τρόπο αυτό πετυχαίνει να απευθυνθεί στο σύνολο σχεδόν του πληθυσμού που απασχολεί οικιακές βοηθούς, μέσα από την εθνική ταυτότητα/σύμβολο των ίδιων των οικιακών βοηθών. Άλλο άρθρο που σχολιάζει υπόθεση δικαστικής διαμάχης διάσχισης ζεύγους για το ζήτημα της κηδεμονίας των παιδιών, τελειώνει με τη ρήση του συνηγόρου της μητέρας: «Ποια Φιλιππινέζα και ποιος μπράβος μπορεί να τα καταφέρει καλύτερα; [από τη μητέρα;]»,⁴² επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά την σύνδεση των υψηλών κοινωνικά στρωμάτων με την ύπαρξη οικιακής βοηθού/ νταντάς από τις Φιλιππίνες, και την απόλυτη ταύτιση της ιδιότητας της νταντάς με την φιλιππινέζικη εθνική ταυτότητα. Ταυτοχρόνως, παραπέμπει στην παραδοσιακή αντίληψη για την ελληνική οικογένεια που θέλει την μητέρα, ή έστω συγγενικά πρόσωπα, τα μοναδικά άτομα κατάλληλα για την ανατροφή των παιδιών.

Μέσα από τις παραπάνω χρήσεις του όρου «φιλιππινέζα» ταυτοποιείται η εθνική ταυτότητα με την εργασιακή ταυτότητα των μεταναστριών (baby-sitting), αλλά αυτή τη φορά δεν είναι η ίδια η εργασία που νοηματοδοτείται αρνητικά όσο η επιτέλεσή της από μία μη ιθαγενή, και ακόμα περισσότερο μη συγγενειακή ομάδα γυναικών. Παρά τη συχνή χρήση του συγγενειακού ιδιώματος από τις εργοδώτριες προς τις Φιλιππινέζες (live-in) οικιακές βοηθούς,⁴³ οι τελευταίες δεν καθίστανται σε επίπεδο επίσημου λόγου «συγγενείς» αλλά απλώς μέλη της οικιακής ομάδας και με αυτή την έννοια ακατάλληλες για ρόλους «μητρότητας». Εξορίζοντας τις Φιλιππινέζες γυναίκες από το πεδίο της συγγένειας, «τον ακρογωνιαίο λίθο της [ελληνικής] κοινωνικότητας»,⁴⁴ εξορίζεται –ουσιαστικά– και διαχωρίζεται η «φιλιππινέζα» σύμβολο των μεταναστριών από ό,τι η συγγένεια συμβολίζει ως την ουσία, ή το θεματοφύλακα μίας συμπαγούς αδιαπραγμάτευτης ελληνικότητας.

Σε άλλες περιπτώσεις, ο όρος «φιλιππινέζα» ή «φιλιππινέζες» συναντάται στην ρητορική των πολιτικών προσώπων της Ελλάδας με ποικίλες νοηματοδοτήσεις που φέρουν ένα κοινό

σημείο: η γυναίκα, η καταγόμενη από τις Φιλιππίνες, η εργαζόμενη ως οικιακή βοηθός είναι σύμβολο υποτέλειας. Ο όρος που δηλώνει την εθνική ταυτότητα των μεταναστριών, χρησιμοποιείται ως μεταφορά για την οικιακή βοηθό, ενώ συνακόλουθα αυτή χρησιμοποιείται ως μεταφορά για την παθητικότητα, την υποτέλεια, την δειλία. Στο λόγο που παρουσιάζει τους Έλληνες ουραγούς των “δυτικών” κρατών συναντάται συχνά η μεταφορά της Φιλιππινέζας γυναίκας, που με τη σειρά της αποτελεί μεταφορά της γυναίκας οικιακής βοηθού. Στο ελληνικό πολιτισμικό πλαίσιο, η ‘γυναίκα’ συναντάται ως μεταφορά για το έθνος-Ελλάδα όπως φανερώνεται μέσα από παραδείγματα εξεικονίσεων/ λόγων ήδη από τα χρόνια της ελληνικής επανάστασης: το μοντέλο της δοξαστικής Ελλάδας,⁴⁵ από τη μία μεριά, ενώ από την άλλη λόγος της αξιοθρήνητης, φτωχικής, μίζερης Ελλάδας που συμπυκνώνεται στον ειρωνικό όρο «Ψωροκώσταινα».⁴⁶ Αλλού, η μεταφορά της γυναίκας οικιακής βοηθού χρησιμοποιείται για να περιγραφεί η υποτίμηση της λόγιας προς την λαϊκή λογοτεχνία και τη δημοτική γλώσσα, όπως στο παράδειγμα του Α. Κοραή που, σχολιάζοντας τη γλώσσα του Ερωτόκριτου, την χαρακτηρίζει την «άσχημη υπηρέτρια» των ελληνικών γραμμάτων. Σήμερα, η χρήση μεταφορών που περιλαμβάνουν τη γυναίκα ή τη γυναίκα/ οικιακή βοηθό για να προβληθεί η αντίθεση του λαμπρού κλασικού παρελθόντος με το αμφίβολο ελληνικό παρόν και μέλλον, είναι συχνή όπως βεβαιώνουν οι δηλώσεις πολιτικών και άλλων δημοσίων προσώπων στον Τύπο. Ο Π. Κρητικός, Α' Αντιπρόεδρος της Βουλής το 1999, αντιπαραθέτει το αρχαιοελληνικό μεγαλείο με τη μελλοντική υποτελή θέση της Ελλάδας αντικαθιστώντας το παλιότερο “Ψωροκώσταινα” (ή “Ρωμιοσύνη”) με το “Φιλιππινέζα”: «Είναι κρίμα οι απόγονοι του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα και του Κοραή να είναι αύριο οι Φιλιππινέζες της Ευρώπης».⁴⁷

Αλλού, οι Ευρωπαίοι ‘εργοδότες’ των Ελλήνων «φιλιππινέζων» είναι, με τη σειρά τους, οι «φιλιππινέζες» των ανώτερων από αυτούς οικονομικά Αμερικάνων· στην τηλεοπτική εκπομπή της NET *Τελική Ευθεία* συζητώντας για το μάθημα που έδωσε η Αμερική στην Ευρώπη λένε: «Κάνετε το ευρώ; Παρά ταύτα είσαστε οι Φιλιππινέζες [της Αμερικής]!», ενώ υποψήφιος ευρωβουλευτής της Πολιτικής Άνοιξης δηλώνει: «η Ευρώπη έχει μετατραπεί –επιτρέψτε μου τον όρο– σε “Φιλιππινέζα” της κυρίας Ολμπράϊτ».⁴⁸ Το ίδιο μοτίβο επαναλαμβάνεται και αλλού: «Αρχιεπίσκοποι, επίσκοποι, “μιντιάδες”, και τόσοι “εκλεκτοί του λαού” έχουν πείσει τον κοσμάκη ότι οι Αμερικάνοι είναι γενικώς “δολοφόνοι των λαών”, ότι οι Ευρωπαίοι είναι γενικώς “Φιλιππινέζες”, ότι οι λαοί ετοιμάζονται...». Σε άλλο άρθρο είναι οι ηγέτες της ΟΝΕ που «όταν δεν είναι οι Φιλιππινέζες των Αμερικανών, εμπορεύονται όπλα με τους πλέον ...»⁴⁹ ενώ σε επόμενο ο χαρακτηρισμός αφορά την στάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης απέναντι στο δημοψήφισμα της Κύπρου «Τώρα έχουν το πρόβλημα ακέραιο οι υποκρίτριες Φιλιππινέζες της γηραιάς ηπείρου».⁵⁰ Στον αντίποδα αυτών των δηλώσεων βρίσκεται η ανάδειξη της προηγμένης πολιτισμικά Δύσης έναντι της υπανάπτυκτης Ανατολής/Ελλάδας, που επιβεβαιώνεται από την λογοτεχνική της παραγωγή (Σαίξπηρ), την εποχή που η Ελλάδα ήταν κομμάτι της οθωμανικής αυτοκρατορίας

«μιλάμε για πριν από τέσσερις αιώνες “και” όταν [...] στην Ελλάδα είχαμε μετατραπεί σε φιλιππινέζες του τελευταίου φαντάρου της οθωμανικής αυτοκρατορίας».⁵¹

Μέσα από τη μεταφορά της «φιλιππινέζας» ορίζονται στα πλαίσια ενός επίσημου λόγου, τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων εθνικών και εθνοτικών ομάδων ανθρώπων (Αμερικανών, Ευρωπαίων, Ελλήνων) που ταλαντώνονται μεταξύ Ψωροκώσταινας-Ρωμιοσύνης-Ελλάδας και Ελλάδας-Ευρώπης-Η.Π.Α. Η Ελλάδα του αρχαιοελληνικού μεγαλείου και της λόγιας παράδοσης που αντλεί από το ευρωπαϊκό συμπεριέχον και φαντασιακό απειλείται και πάλι από τον κακό ανατολίτη εαυτό της. Όχι πια από τον οικείο αρσενικό ‘Ρωμιό’⁵² αλλά από την μακρινή ανατολίτισσα «φιλιππινέζα» την οποία φυλάει μέσα στο σπίτι της και θρέφει, έχοντας απέναντί της την προηγμένη, πολιτισμένη Ευρώπη. Από την άλλη, ακόμα και η Ευρώπη του πολιτισμού και του υπολογισμού, κρύβει φαίνεται και αυτή έναν ανατολικό, γυναικείο, υποτελή εαυτό που τελικά την καθιστά υπόλογη απέναντι στην αναμφισβήτητη κυριαρχία των Η.Π.Α. Κάποιες μελέτες προβάλλουν τη διαμόρφωση ενός δημόσιου και πολιτικού λόγου για τη μετανάστευση μέσα από την έμφαση στην εθνοτική ταυτότητα, και «τη διάκριση μεταξύ του Εμείς-Έλληνες και Αυτοί-μετανάστες»⁵³. Στην παρούσα μελέτη η διάκριση αυτή (αλλά και ‘εσωτερικές’ διακρίσεις) διαμορφώνονται μέσα από την ίδια τη χρήση του ‘Άλλου’ και της ταυτότητας που θεωρείται ότι αυτός/ή φέρει. Ο εθνικός ελληνικός εαυτός δεν δομείται μόνο απέναντι στον μετανάστη-Άλλο αλλά και μέσω του μετανάστη-Άλλου, αν και ποτέ δεν αποδίδει σε αυτό το μέσο θετικές ιδιότητες.

Τέλος, οι Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί χρησιμοποιούνται και ως μεταφορά για να οριστεί η παθητικότητα και δειλία συγκεκριμένων ατόμων (ανδρών) ή επαγγελματικών ομάδων, και υποκαθιστούν σε κάποια συμφραζόμενα τους παλαιότερους όρους “γυναίκα” ή “γυναικούλα” ή, θα τολμούσα να πω, “κότα” (μεταφορά κατεξοχήν για γυναίκες) που χρησιμοποιόταν με παρόμοιο τρόπο. Ο “πραγματικός” άντρας δεν ορίζεται πια σε αντιπαραβολή με τη γυναίκα ή την ασήμαντη γυναίκα, αλλά με την ξένη γυναίκα που εργάζεται ως οικιακή βοηθός, και ακόμα περισσότερο με την εξ ανατολών ερχόμενη γυναίκα που εργάζεται ως οικιακή βοηθός, δημιουργώντας ένα αντιθετικό ζεύγος που λειτουργεί κατ’ αναλογία με το ντόπιος/ ξένος, άντρας/ γυναίκα, αφέντης/ δούλα, Δύση/ Ανατολή, πρόοδος/ στασιμότητα.

Στον χώρο του επαγγελματικού ποδοσφαίρου, ενός προνομιακού χώρου αναφοράς της ανδρικής macho ταυτότητας, ο χαρακτηρισμός κάποιου ως “φιλιππινέζα” προκαλεί έντονες αντιδράσεις όπως φανερώνουν τα παρεπόμενα της δήλωσης του προέδρου της ΑΕΚ προς τα μέλη της ΕΠΟ: «Αποδείχθηκε δυστυχώς ότι οι σύμβουλοι της ΕΠΟ είναι Φιλιππινέζες. Ντροπή τους για την απόφαση ...», ενώ σε άλλη περίπτωση το πάγωμα καθάρσεως του μέλους της ΕΠΑΕ Βίκτωρα Μ., περιγράφεται από άλλο μέλος ως πράξη δειλίας και υποχώρησης σε άνωθεν πιέσεις με τη δήλωση: “Είστε Φιλιππινέζες του Βίκτωρα”.⁵⁴ Στον αθλητικό επίσης χώρο, εμφανίζεται και η δήλωση του προπονητή Γ. Ιωαννίδη που αποκαλεί τον πιλότο αεροσκάφους “Φιλιππινέζα” μετά την άρνησή του να παραβεί τους κανόνες

αερομεταφοράς: «πρώτη φορά βλέπω πιλότο....Φιλιππινέζα»⁵⁵ φέρεται να είπε ο διάσημος προπονητής. Τέλος, στον επίσης ανδροκρατούμενο χώρο των σωμάτων ασφαλείας το στίγμα δίνεται από πρωτοσέλιδο εφημερίδας που διαλαλεί «Φιλιππινέζες οι αστυνομικοί που φυλάνε επώνυμους».⁵⁶

Ο προσβλητικός χαρακτηρισμός «φιλιππινέζα» έχει, όμως ένα ευρύ πεδίο εφαρμογής και έξω από τον ανδροκρατούμενο αθλητικό χώρο, τον αστυνομικό χώρο και τον χώρο των αερομεταφορών, και χρησιμοποιείται στην κόντρα καλλιτεχνών με τις γκαλερί καθώς σε άρθρο αναφέρεται ότι «οι καλλιτέχνες συμπεριφέρονται σαν τις Φιλιππινέζες [ενώ] οι γκαλερίστες εκμεταλλεύονται και εκβιάζουν τους ζωγράφους».⁵⁷

Θα πρέπει, κλείνοντας, να σημειώσουμε ότι η σύνδεση της φιλιππινέζικης εθνικής ταυτότητας με την ταυτότητα της οικιακής βοηθού, δείχνει να αναιρείται σε δύο μόνο περιπτώσεις: όταν γίνεται αναφορά στην πολιτική κατάσταση των Φιλιππίνων (εδώ ο όρος Φιλιππινέζα δεν αναφέρεται ποτέ, και κυριαρχούν οι όροι Φιλιππίνες και Φιλιππινέζοι) και στην περίπτωση μιας εγκληματικής πράξης.⁵⁸ Σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις, η «φιλιππινέζα», και μαζί η οικιακή εργασία και η μετανάστευση, γίνονται συνώνυμα της υποτέλειας, της παθητικότητας, της δειλίας, της ακαταλληλότητας μιας «ξένης».

Συμπεράσματα

Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στην παραπάνω μελέτη αναδεικνύουν τις διασυνδέσεις των έμφυλων, εθνοτικών και εργασιακών χαρακτηριστικών της φιλιππινέζικης μετανάστευσης και ακολούθως τις χρήσεις αυτών των χαρακτηριστικών από τις χώρες αποστολής και υποδοχής μέσα από το δημόσιο λόγο που αρθρώνουν. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τη διαμόρφωση ενός ενιαίου εθνικού λόγου, αλλά και τη διαμόρφωση ταξικών, και έμφυλων ιεραρχιών στις Φιλιππίνες και την Ελλάδα αντίστοιχα μέσα από τη χρήση μεταφορών που εξεικονίζουν την Φιλιππινέζα μετανάστρια άλλοτε ως ‘ηρωίδα’ και άλλοτε απλώς ως «φιλιππινέζα».

Στην περίπτωση των Φιλιππίνων, η ρητορική της ‘ηρωίδας’ δίνει έμφαση συνολικά στη μεταναστευτική εμπειρία των Φιλιππινέζων γυναικών, συχνά αποσιωπώντας την εργασιακή τους εξειδίκευση, προκειμένου να διαμορφώσει τον ενιαίο εθνικό λόγο της «ηρωίδας» της χώρας. Πρόκειται για έναν δημόσιο λόγο του οποίου το θετικό πρόσημο και η πρότερη αποκλειστική χρήση του για άντρες, οδηγεί ή προτείνει μία επαναξιολόγηση των αρνητικών όψεων της μεταναστευτικής εμπειρίας (εγκατάλειψη οικογένειας, διάλυση γάμου, επιτέλεση μίας χαμηλού status εργασίας), έναν σημασιολογικό μετασχηματισμό που τελείται μέσα από τις αναπαραστάσεις του μαρτυρίου και της θυσίας νέων γυναικών. Ταυτόχρονα, αναπτύσσεται με βάση την εργασιακή εμπειρία και ταυτότητα των Φιλιππινέζων μεταναστριών –που εργάζονται στην πλειοψηφία τους ως οικιακές βοηθοί (και δευτερευόντως στον τομέα της διασκέδασης)– ένας αρνητικά φορτισμένος λόγος εθνικής κατάπτωσης και προσβολής της εθνικής αξιοπρέπειας. Τέλος, ο λόγος της ‘ηρωίδας’ προτείνει και διαμορφώνει ιεραρχίες στο εσωτερικό της φιλιππινέζικης κοινωνίας με τις επιτυχημέ-

νες μεσοαστές μετανάστριες να προτείνονται ως ένα μοντέλο για τις γυναίκες εργατικών στρωμάτων.

Στην Ελλάδα επιλέγονται τόσο εργασιακά και έμφυλα όσο και εθνοτικά χαρακτηριστικά των Φιλιππινέζων γυναικών για να διαμορφωθεί ο επίσημος λόγος της «φιλιππινέζας». Αυτός ο πρωταρχικά εθνοτικός ή εθνικός όρος χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της οικιακής εργασίας, για να χαρακτηρίσει τόσο τις ίδιες τις Φιλιππινέζες μετανάστριες όσο και άτομα που υιοθετούν στάσεις και συμπεριφορές υποτέλειας και παθητικότητας, ανεξαρτήτως έμφυλης ή εθνοτικής ταυτότητας. Ο όρος «φιλιππινέζα» συμπυκνώνει τις πολλαπλές διαστάσεις της εμπειρίας των Φιλιππινέζων γυναικών και καταλήγει να απαξιώσει κάθε μία τους: οικιακή εργασία, χώρα προέλευσης, μετανάστευση, γυναίκα. Στις Φιλιππίνες, ο λόγος της «ηρωίδας» τοποθετεί μία –έως τώρα αποδιδόμενη στην ανδρική ταυτότητα– αξία σε μία σημερινή γυναικεία πρακτική (μετανάστευση) αναβαθμίζοντάς τη. Στην Ελλάδα, ο λόγος της «φιλιππινέζας» εξεικονίζοντας μία κατά βάση γυναικεία εργασιακή ταυτότητα (αυτήν της οικιακής εργάτριας), μπορεί να αναγνωσθεί ως απαξιωτικός ενός ευρύτερου φάσματος χαρακτηριστικών τόσο έμφυλων όσο και εθνοτικών. Τελικά, μέσα από τη συγκεκριμένη χρήση του όρου «φιλιππινέζα», η ίδια η μετανάστευση ως μορφή κοινωνικής δράσης σημασιοδοτείται αρνητικά ως ένας ‘κατώτερος’ και ‘υποτελής’ τρόπος ζωής.

Παρότι τα ΜΜΕ παρέχουν κυρίαρχες αναπαραστατικές όψεις του δημόσιου λόγου και γενικότερα του σύγχρονου πολιτισμού, τα νοήματά τους μεσολαβούνται από τη βιωμένη εμπειρία του καθημερινού πολιτισμού. Στο παρόν κείμενο η δεύτερη αυτή διάσταση του πώς οι αναπαραστάσεις του δημόσιου λόγου προσλαμβάνονται από Φιλιππινέζες αλλά και Ελληνίδες γυναίκες (και άντρες) απουσιάζει. Άλλες έρευνες έχουν δείξει ότι οι Φιλιππινέζες μετανάστριες στην Ελλάδα, όπως και σε όλο τον κόσμο, συμμετέχουν ενεργά σε διεθνικά [transnational] κοινωνικά πεδία (οικογενειακές ομάδες στις δύο χώρες, τοπικούς συλλόγους, θρησκευτικές ομάδες συχνά αμιγώς φιλιππινέζικες, συνδικαλιστικούς συλλόγους⁵⁹) που με τη σειρά τους διαμορφώνονται αλλά και επηρεάζουν τους εθνικούς λόγους και τις εθνικές πολιτικές της χώρας αποστολής και της χώρας υποδοχής. Οι πολλαπλές, όμως, μορφές που λαμβάνει η διαχείριση των αναπαραστάσεων τους στη σύγχρονη Ελλάδα κυρίως στο επίπεδο της καθημερινής εμπειρίας, μένει ακόμα να διερευνηθεί.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Άκη Παπαταξιάρχη, Ανδρέα Ιωάννου, Αλεξάνδρα Μπακαλάκη και Πάνο Πανόπουλο για τα πολύτιμα σχόλιά τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μέσα από την παρουσίαση των μορφών δημόσιου λόγου όπως αυτές εμφανίζονται στον Τύπο επιχειρείται η ανάδειξη συγκεκριμένων χρήσεων των έμφυλων, εργασιακών και εθνοτικών παραμέτρων της φιλιππινέζικης μετανάστευσης από συγκεκριμένους θεσμούς της ελληνικής κοινωνίας, όπως π.χ. η Εκκλησία. Ας επισημανθεί επίσης ότι η παρούσα ανάλυση αφορά σε αυτούς

ακριβώς τους θεσμούς και όχι την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της. Αντίθετα, οποιαδήποτε αναφορά στο ‘κοινωνικό σύνολο’ εκλαμβάνεται ως στοιχείο του υπό ανάλυση λόγου. Επίσης, ο τρόπος με τον οποίο τα προϊόντα των ΜΜΕ ερμηνεύονται από ένα ‘κοινό δρώντων υποκειμένων’ και καθίστανται αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε ένα πλέγμα καθημερινών πλαισίων δράσης του (οικιακό, συγγενειακό, εργασιακό, κλπ) (E. Hirsch, “Bound and Unbound Entities: Reflections on the Ethnographic Perspectives of Anthropology vis-à-vis Media and Cultural Studies” στο F. Hughes-Freeland (επιμ.) *Ritual, Performance, Media*, Routledge, London και New York 1998, σ. 208-228) είναι ένα ξεχωριστό ζήτημα που δε θα μας απασχολήσει στο παρόν κείμενο.

2. R. L. Youngblood, *Marcos against the Church: Economic Development and Political Repression in the Philippines*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1990, σ. 17· S. H. Chant και C. McIlwaine. *Women of a Lesser Cost: Female Labour, Foreign Exchange, and Philippine Development*, Pluto Press, London 1995, σ. 49.

3. Το 1965 καταργείται το σύστημα ποσοστώσεων για τους μετανάστες προς τις Η.Π.Α στη βάση της εθνικής τους προέλευσης με αποτέλεσμα μία σημαντική εισροή Φιλιππινέζων (και άλλων) μεταναστών στη χώρα. Πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι Η.Π.Α. είναι η μόνη χώρα προς την οποία μετακινούνται Φιλιππινέζοι μετανάστες, ενώ αργότερα κατευθύνονται και προς τα νησιά του Ειρηνικού, την Ινδονησία, το Βιετνάμ, την Ταϊλάνδη. Βλ. M.B. Asis, “The Overseas Employment Program Policy” στο G. Battistella και A. Paganoni (επιμ.) *Philippine Labor Migration: Impact and Policy*, Scalabrini Migration Center, Quezon City, Philippines 1992, σ. 71.

4. N. Constable, *Maid to Order in Hong Kong: Stories of Filipina Workers*, Cornell University Press, Ithaca και London 1997, σ. 20· C. Tacoli, “International Migration and the Restructuring of Gender Asymmetries: Continuity and Change Among Filipino Labor Migrants in Rome”, *International Migration Review* 33, Φθινόπωρο 1999, σ. 658-682.

5. N. Constable, *ό.π.*

6. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τις μετρήσεις της Philippine Overseas Employment Administration [Φιλιππινέζικη Διοίκηση Απασχόλησης Εξωτερικού], του κυβερνητικού φορέα των Φιλιππίνων που ιδρύθηκε το 1982 για να καταγράφει και να προωθεί την απασχόληση των Φιλιππινέζων εργαζομένων στο εξωτερικό στα πλαίσια του Overseas Employment Program [Πρόγραμμα Απασχόλησης Εξωτερικού].

7. G. Chang, *Disposable Domestic: Immigrant Women Workers in the Global Economy*, South End Press, Cambridge 2000, σ. 130.

8. M. B. Asis, *ό.π.*, σ. 71, 75-76.

9. Για τη σημασία της οικογένειας και την έννοια του ‘χρέους’ προς την οικογένεια βλ. R. C. Ileto, *Pasyon and Revolution: Popular Movements in the Philippines, 1840-1910*, Ateneo de Manila University Press, Quezon City 1989 (1979)· V. L. Rafael, *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog under Early Spanish Rule*, Duke University Press, Durham και London 1993· V. L. Rafael, *White Love and Other Events in Filipino History*, Duke University Press, Durham και London 2000· Π. Τοπάλη, “Η έμμισθη οικιακή εργασία ως διαπολιτισμική σχέση: Η περίπτωση των Φιλιππινέζων στην Αθήνα”, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη 2004.

Για τις έμφυλες διαστάσεις αυτής της πρακτικής και αξίας και την αναβάθμιση της θέσης των γυναικών μεταναστριών στο οικογενειακό τους πλαίσιο μέσα από τον έλεγχο των εμβασμάτων βλ. C. Tacoli, *ό.π.* και G. Campani, “Immigrant Women in Southern Europe: Social Exclusion, Domestic Work and Prostitution in Italy” στο R. King, G. Lazaridis και Ch. Tsardanis (επιμ.) *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Macmillan Press, London 2000, σ. 145-169.

10. Βλ. B. V. Carino, “Impacts of Emigration on Sending Countries” στο J. T. Fawcett και B. V. Carino (επιμ.) *Pacific Bridges: The New Immigration from Asia and the Pacific Islands*, Center for Migration Studies, Staten island, N.Y. 1987, σ. 407-426. Επίσης B. V. Carino, “Migrant Workers from the Philippines” στο Graziano Battistella και Anthony Paganoni (επιμ.) *Philippine Labor Migration: Impact and Policy*, Scalabrini Migration Center, Quezon City, Philippines 1992, σ. 4-21.

11. E. Kofman, "Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union", *International Migration Review* 33, Καλοκαίρι 1999, σ. 281· N. M. Vasquez, "Economic and Social Impact of Labor Migration" στο Graziano Battistella και Anthony Paganoni (επιμ.) *Philippine Labor Migration: Impact and Policy*, Scalabrini Migration Center, Quezon City, Philippines 1992, σ. 59.
12. R. S. Parrenas, 2001. *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*, Stanford University Press, Stanford 2001, σ. 38· C. Tacoli, *ό.π.*, σ.658· G. Campani, *ό.π.*, σ. 150.
13. Στοιχεία Kasari-Hellas, ΕΙΕ· Τ. Καβουνίδη και Λ. Χατζάκη, *Αλλοδαποί που υπέβαλλαν αίτηση για κάρτα προσωρινής παραμονής, υπηκοότητα, φύλο και χωροθέτηση*, ΕΙΕ (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας), Αθήνα 1999· L. Canete, «Η φιλιππινέζικη κοινότητα στην Ελλάδα στο τέλος του 20ου αιώνα» στο Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσανόγλου και Μ. Παύλου (επιμ.) *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 277-304.
14. Λ. Μ. Μουσούρου, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Gutenberg, Αθήνα 1991, σ.36· Ξ. Πετρινιώτη, *Η Μετανάστευση προς την Ελλάδα: Μία Πρώτη Καταγραφή, Ταξινόμηση και Ανάλυση*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993, σ.18.
15. E. Kofman, *ό.π.*, σ. 282· A. Phizacklea (επιμ.), *One Way Ticket: Migration and Female Labour*, Routledge και Kegan Paul, London 1983. Αυτό, επίσης, καταγράφει η μελέτη της W. Giles, "Gender Inequality and Resistance: The Case of Portuguese Women in London". *Anthropological Quarterly*, τομ. 65, τευχ. 2, 1992, σ. 67-79 για τις μετανάστριες από την Πορτογαλία στη Μεγάλη Βρετανία που την δεκαετία του '80 αντικαθιστούν τις Φιλιππινέζες και Μαλαισίες γυναίκες οι οποίες απασχολούνταν στον τομέα της έμμισθης οικιακής εργασίας, ενώ στην Ιταλία τη δεκαετία του '90 περίπου το 90% των Φιλιππινέζων μεταναστριών είναι οικιακές βοηθοί (C. Tacoli, *ό.π.*, σ. 666).
16. Ι. Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια- Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα*, Glory Book- Παπαζήσης, Αθήνα 1995, σ.162· και L. Canete, *ό.π.*, σ. 283.
17. Εξαίρεση αποτελούν ομάδες μεταναστών στις οποίες μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών απασχολείται στην οικιακή εργασία, όπως φανερώνει το παράδειγμα των Ερυθραίων μεταναστών στην Ιταλία και την Αίγυπτο στο Μ. Πετρονώτη, Μαρίνα, *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης: κρυσταλλώσεις, ρήγματα, ανασκευές*, UNESCO/ΕΚΚΕ, Αθήνα 1998, σ. 193, αλλά και ο ανερχόμενος αριθμός των Φιλιππινέζων αντρών που απασχολούνται στο επάγγελμα στην Ιταλία (C.Tacoli, *ό.π.*, σ. 666).
18. Βλ. τη μελέτη της J. Cock, *Madams and Maids: A Study in the Politics of Exploitation*, Ravan Press, Johannesburg 1980 στη Νότιο Αφρική, της J. Rollins, *Between Women: Domesticity and Their Employer*, Temple University Press, Philadelphia 1985 και της E. N. Glenn, *Issei, Nisei, War Bride: Three Generations of Japanese American Women in Domestic Service*, Temple University Press, Philadelphia 1986 στις Η.Π.Α., των A. B. Bakan και D. K. Stasiulis, "Making the Match: Domestic Agencies and the Racialization of Women's Household Work". *Signs* τόμ. 20, τεύχ. 3, 1995, σ. 303-335 στον Καναδά, μελέτες που παρουσιάζονται στο συλλογικό τόμο των E. M. Chaney και M. G. Castro, "Introduction" στο E. M. Chaney και M. G. Castro (επιμ.) *Muchachas no More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*, Temple University Press, Philadelphia 1989, σ. 3-13 στην Καραϊβική και τη Λατινική Αμερική. Ακόμα, τις μελέτες των W. Giles, *ό.π.* στη Μεγάλη Βρετανία, N. Constable, *ό.π.* στο Hong Kong, της Ch. B. N. Chin, *In Service and Servitude: Foreign Female Domestic Workers and the Malaysian "Modernity" Project*, Columbia University Press, New York 1998 στην Μαλαισία, της V. Chell, "Gender- Selective Migration: Somalian and Filipina Women in Rome" στο R. King και R. Black (επιμ.) *Southern Europe and the New Immigration*, Sussex Academic Press, Brighton 1997, σ. 75-92 στην Ιταλία, του Th. Iosifides, "Immigrants in the Athens Labour Market: A Comparative Study of Albanians, Egyptians and Filipinos" στο R. King και R. Black (επιμ.) *Southern Europe and the New Immigrations*, Sussex Academic Press, Brighton 1997, σ. 26-50 στην Ελλάδα.
19. Βλ. J. Rollins, *ό.π.*· K.T. Hansen, *Distant Companions: Servants and Employers in Zambia, 1900-1985*, Cornell University Press, Ithaca και London 1989· U. Kothari, "Women's Paid Domestic Work and Rural Transformation in South Gujarat, India". Discussion Paper 46. Institute for the Development Policy and Management, University of Manchester, Manchester 1996.
20. Βλ. E. Καλπουρτζή, «'Διά προίκαν την και διά δούλευσίν της'»: Σχόλια σχετικά με μία ιδιαίτερη μορφή προικοδοσίας στην ορεινή Πελοπόννησο κατά το τέλος του 19ου αιώνα», *Ελληνική Κοινωνία. Επετηρίς του ΚΕΕΚ της Ακαδημίας Αθηνών*, Αθήνα 1994, σ. 53-171.
21. P. Glavanis, «Οι «Νέοι Είλωτες» στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η «Μουσουλμανική Φωνή» ως απάντηση σε τύπο και διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού» στο Ι. Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Glory Book- Παπαζήσης, Αθήνα 1995· J. Rollins, *ό.π.*· S. Sassen, *The Mobility of Labour and Capital: A Study in International Investment and Labour Flows*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.
22. Έτσι η μελέτη της E. N. Glenn, *ό.π.* αφορά Γιαπωνέζες-Αμερικανίδες στις Η.Π.Α., της S. Colen, "Just a Little Respect": West Indian Domestic Workers in New York City" στο E. M. Chaney και M. G. Castro (επιμ.) *Muchachas no More: Household Workers in Latin America and the Caribbean*, Temple University Press, Philadelphia 1989, σ. 171-193, γυναίκες από τις Δυτικές Ινδίες στη Νέα Υόρκη, της N. Constable, *ό.π.*, Φιλιππινέζες στο Hong Kong, της V. Chell, *ό.π.*, Σομαλές και Φιλιππινέζες στην Ιταλία κ.α. Στις μη οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες, όπως χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Αφρικής, η οικιακή εργασία στελεχώνεται συχνά από εσωτερικές μετανάστριες βλ. J. Cock, *ό.π.*, M. Gogna, «Domestic Workers in Buenos Aires» στο E.M. Chaney και M.G. Castro (επιμ.) *Muchachas no More: ...*, *ό.π.*, σ. 83-103· P. Mohammed, "Domestic Workers in the Caribbean" στο E.M. Chaney και M.G. Castro (επιμ.) *Muchachas no More: ...*, *ό.π.*, σ. 161-169.
23. Αξιολόγηση και ιεράρχηση των οικιακών βοηθών παρατηρείται και σε άλλες χώρες όπως στον Καναδά όπου οι Φιλιππινέζες θεωρούνται ανώτερες από τις οικιακές βοηθούς από την Καραϊβική, βλ. A. B. Bakan και D. K. Stasiulis, *ό.π.*, στην Ιταλία όπου θεωρούνται ανώτερες από τις Σομαλές, βλ. V. Chell, *ό.π.* και στη Μαλαισία όπου οι Ινδονήσιες οικιακές βοηθοί που προορίζονται για μουσουλμάνους εργοδότες θεωρούνται κατώτερες από τις Φιλιππινέζες που προορίζονται για χριστιανούς (B. N. Chin, *ό.π.*, σ.135-136).
24. Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, «Ελλάδα-Ευρώπη: Κοινωνία, Πολιτική, Αξίες», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2003.
25. M. C. Rocas, "Women in Philippine Politics and Society" στο H. M. McFerson (επιμ.), *Mixed Blessing: The Impact of the American Colonial Experience on Politics and Society in the Philippines*, Greenwood Press, Westport, CT 2002, σ. 159.
26. Βλ. V. Rafael, 2000, *ό.π.*, σ. 211, 215· A. McKenzie, "Protecting Migrant Worker's Rights", SNOOP 4, 1995· (<http://www.signposts.uts.edu.au/articles/Philippines/Children/322.html>)· R. C. Iletto, *ό.π.*, σ. 247.
27. Συγγραφέας το 1887 του φιλιππινέζικου κλασσικού έργου *Noli ni Tangere* ('The Lost Eden'), εκτελέστηκε από τους Ισπανούς το 1896 και έμεινε στην ιστορία ως ο 'Πατέρας του Φιλιππινέζικου Εθνικισμού'.
28. C. Blanc-Szanton, "Collision of Cultures: Historical Reformulations of Gender in the Lowland Visayas, Philippines" στο J. M. Atkinson και S. Errington (επιμ.) *Power and Difference: Gender in Island Southeast Asia*, Stanford University Press, Stanford, CA 1990, σ.375· V. Rafael, 2000, *ό.π.*, σ. 215.
29. M. B. Asis, *ό.π.*, σ. 85· B. N. Chin, *ό.π.*, σ. 106.
30. Το 85% του πληθυσμού είναι Χριστιανοί (κυρίως Ρωμαιοκαθολικοί), το 10% Μουσουλμάνοι ενώ το 5% ανήκει σε διάφορες άλλες θρησκείες (Ταοϊσμό, Βουδισμό, ανιμιστικές, κ.α.). Ο Καθολικισμός εισήλθε στη χώρα με την Ισπανική αποικιοκρατία (1571-1896) και αποτέλεσε ένα προνομιακό πεδίο αναφορών για τον φιλιππινέζικο πολιτισμό. Κατά τη διάρκεια των φιλιππινέζικων εξεγέρσεων του 19ου αιώνα χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς οι μεταφορές του 'Χριστού' και του 'μαρτυρίου' του (βλ. R.C. Iletto, *ό.π.*), ενώ αργότερα η Aquino καλλιεργώντας την εικόνα της στωικής χήρας προσευχόταν και απευθυνόταν στον νεκρό της σύζυγο και τον Χριστό κάθε φορά που παρουσιάζο-

ντα» δυσκολίες στην κυβέρνηση «Η υπακοή ήταν η βάση της δύναμής της» (βλ. V. Rafael, 2000, ό.π., σ. 212).

31. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 06.08.1998.

32. Βλ. δηλώσεις του προέδρου του Kasapi-Hellas στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://home.pi.net/~butal000/C-Filipineza.html>.

33. Η Ν. Constable, ό.π., σ. 541 αναφέρει πως στο Hong Kong, όπου πάνω από το 85% των οικιακών βοηθών προέρχονται από τις Φιλιππίνες, η εθνική ταυτότητα και η οικιακή εργασία αποτελούν συνώνυμα, αλλά δεν διευκρινίζει τις ιδιαίτερες χρήσεις αυτής της ταύτισης εννοιών και τα παρεπόμενά τους. Η Β. Ν. Chin, ό.π., σ. 1,110-111, αντίθετα, αναφέρεται στην διττή απεικόνιση των Φιλιππινέζων οικιακών βοηθών στον μαλαισιανό Τύπο είτε ως κλέφτρες των σπιτιών και πόρνες, είτε ως θύματα τρομακτικών μορφών σεξουαλικής και σωματικής κακοποίησης από τους εργοδότες.

34. Εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 18.10.2000.

35. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 24.01.1998

36. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 19.09.1998, Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 31.01.2004.

37. Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 13.04.2001, Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 24.03.2002.

38. Βλ. Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 17.08.2001, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 02.10.2003, Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 05.01.2000. Στο συγκεκριμένο δημοσίευμα ο συγγραφέας απολογείται για τη χρήση του όρου «φιλιππινέζα» μετά από διαμαρτυρία του Ευρωπαϊκού Φόρουμ Αριστερών Φεμινιστριών που τον κατηγορεί για τον εξαιρετικά υποτιμητικό τρόπο αναφοράς του στις Φιλιππινέζες μετανάστριες.

39. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 23.04.1997.

40. Εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 30.03.2001, Εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 05.04.2001.

41. Για τη σύνδεση της αιματικής με την πνευματική (ορθόδοξη) συγγένεια βλ. και Μ. Ιωσηφίδου, «Αδελφές στον Χριστό: Η συγγένεια σε δύο ελληνικά ορθόδοξα μοναστήρια» στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα: Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Καστανιώτης- Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1992, σ. 277-312.

42. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 07.08.1997.

43. Βλ. Π. Τοπάλη, ό.π.

44. Ε. Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Εισαγωγή. Από τη σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας» στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και Φύλο...*, ό.π., σ. 68.

45. Για παράδειγμα, η απεικόνιση της Ελλάδας ως νεαρής κοπέλας σε πίνακα του Μανιάτη αγωνιστή Παναγιώτη Ζωγράφου κάτω από την επίβλεψη και τις οδηγίες του στρατηγού Μακρυγιάννη στο χρονικό διάστημα 1836-1839

(Δ. Σταμέλος, *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη: Πηγές, προσανατολισμοί και κατακτήσεις από τον ΙΣΤ΄ αιώνα ως την εποχή μας*, Gutenberg, Αθήνα 1993, σ. 129).

46. Από το όνομα μιας ζητιάνας γυναίκας που ζούσε στο Ναύπλιο επί Καποδίστρια.

47. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 23.03.1999.

48. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 03.04.1999, Εφημερίδα *Τα Νέα*, 07.06.1999.

49. Εφημερίδα *Το Βήμα*, 25.04.1999, Εφημερίδα *Το Βήμα*, 28.03.1999.

50. Εφημερίδα *Ριζοσπάστης*, 27.04.2004.

51. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 05.03.1999.

52. Για τις αντιθετικές εννοιολογήσεις του 'Ελληνισμού' και του 'Ρωμέικου' βλ. Μ. Herzfeld, *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*, Pella, New York 1986. Μ. Herzfeld, *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town*, Princeton University Press, Princeton, N.J. 1991.

53. Α. Triandafyllidou, "'Racists? Us? Are You Joking?' The Discourse of Social Exclusion of Immigrants in Greece and Italy" στο R. King, G. Lazaridis και Ch. Tsardanis (επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Macmillan Press, London 2000, σ. 187.

54. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 18.02.1999, Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 19.05.2001.

55. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 27.12.1999.

56. Εφημερίδα *Αυριανή*, 16.12.2002.

57. Εφημερίδα *Τα Νέα*, 20.03.1999.

58. Αναφέρομαι στο παράδειγμα ενός εγκλήματος που τελέστηκε το καλοκαίρι του 1998 με θύτη μια γυναίκα από τις Φιλιππίνες και θύμα ένα βρέφος από τις Φιλιππίνες. Στην περιγραφή αυτής της «εσωτερικής [φιλιππινέζικης] υπόθεσης» σε δύο άρθρα της εφημερίδας *Τα Νέα* δεν προσδιορίζονται εθνικά οι συμμετέχοντες (Φιλιππινέζες), ούτε η εργασιακή τους ταυτότητα (οικιακές βοηθοί) καθώς τα βασικά χαρακτηριστικά του γεγονότος (γυναικεία βρεφοκτονία, φιλία, μητρότητα) φαίνεται να υπερσκελίζουν εθνικές διαφορές και εργασιακές εμπειρίες. Αντίθετα, έμφαση στην εθνική ταυτότητα δίνεται στο Τύπο όταν στις εγκληματικές πράξεις εμπλέκονται Αλβανοί ή Βούλγαροι υπήκοοι (Μ. Παύλου, «Οι 'λαθρέμποροι του φόβου': Ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μίας υποψήφιας μητρόπολης» στο Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσανόγλου και Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 135-137.

59. Για την εντυπωσιακή οργάνωση των Φιλιππινέζων μεταναστών στην Ελλάδα τόσο σε επίπεδο συνδικαλιστικών συλλόγων όσο και τοπικών και θρησκευτικών βλ. L. Canete, ό.π.· Π. Τοπάλη, ό.π.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΝΤΑΛΗΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΕ ΜΙΑ ΑΒΕΒΑΙΗ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ Αντί Προλόγου ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΖΕΪΝΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ	Σωτήρης Ντάλης ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ Η διεθνής πολιτική σε μια αβέβαιη μεταβατική περίοδο ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ από το 1929 Νικηταρά 2 • 106 78 Αθήνα • τηλ.: (010) 3822.496 – 3838.020 •
---	--